

ӨОЖ 82:801.6; 82-1/-9

¹А.К. Ахметбекова, ²Э. Рысжанова¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, филол. ғ.к., доцент, Қазақстан, Алматы қ.²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 1 курс магистранты, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: axbota@mail.ru**Хафиз өлеңдерін аудару ерекшеліктері**

Мақалада поэтикалық мәтінді аудару мәселелері қарастырыла келе, атақты парсы ақыны Хафиз газалдарының қазақ тіліне аударылу ерекшеліктері айқындалады. Аударманы интерпретация деп қарастыру барысында оның герменевтикалық және когнитивтік аспектілерінің ұтымды не кемісті жақтары Хафиз өлеңдерінің Шәкәрім Құдайбердіұлының аудармасы тұрғысында анықталады. Герменевтикалық тұрғыда интерпретациялай аудару еркін аудармаға және «назира» дәстүріне ұласуға бейім екені көрсетіледі.

Түйін сөздер: аударма, интерпретация, герменевтикалық аспект, поэтикалық мәтін.

А.К. Ахметбекова, Э. Рысжанова

Особенности перевода стихов Хафиза

В статье перевод рассматривается как интерпретация и авторы через сравнения переводов газелей Хафиза на казахском языке, отмечают, что переводы Шакарима Кудайбердиұлы тяготели к традиции «назира».

Ключевые слова: перевод, интерпретация, герменевтический аспект, поэтический текст.

A. Akhmetbekova, E. Ryszhanova

Transfer Features poems of Hafiz

In the article translation is considered as an interpretation. The authors through comparisons translation Hafiz gazelles in the Kazakh language, note that transfers Shakarima Kudayberdiuly gravitated to the tradition of "Nazir"

Key words: translation, interpretation, hermeneutic aspect, poetic text.

Өлең аудару – қиынның қиыны. Қара сөзді аударма жасаудың өзі бір тілден екінші тілге баламаларын тізбектей сөйлем құрастыру болып көрінгенмен, оның ар жағында ментальдық деңгейде қандай жұмыстар атқарылып жатқанын тек маман ғана біле алады. Ал поэзия дегеніміз, сезім әлемі, тек сол халықтың дүниетанымына тиесілі образдар жүйесі, өзіндік ерекшелігі бар ұғымдар қатары, бейне жасауға қатысатын дыбыстар үйлесімі, тарихы, мәні, генезисі ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан символдар жиынтығы, контекспен байланысты сөздер тізбегі сияқты көп деңгейлі үрдістен тұратын біртұтас дүние. Сондай-ақ Степанов М.С. өзінің мақаласында бірқатар философтар мен ғалымдар пікірлерге негізделе отырып, поэзия туралы былай дейді: «Вместе с тем ряд направлений философской и эстетической мысли рассматривают поэзию как онтологическую форму представленности человека

в мире, связывают поэзию со специфическими формами мышления, понимания и действия, присущими человеку в определенных ситуациях» [1, 111]. Демек поэзияны адам баласының болмысты танудың бір формасы ретінде қарастырумен қатар, болмыс мәніне берген өз интерпретациясы негізінде пайда болған соны болмыс ретінде зерделенуі тиіс. Поэзия өмірді танудың бір үлгісі ретінде халықтық дүниетанымның құрамдас бөлігі тұрғысында да, даралық белгісіне сай халықтық танымнан бөлек параллель өмір сүре алу қасиетімен де көріне алады. Көркем сөз, онтология, сезім, абстракция сияқты ұғымдардың тоғысқан түйіні болған поэтикалық мәтінді басқа тілге барлық қатпарларын сақтай отырып жеткізу үлкен шеберлікті талап етеді.

Поэтикалық мәтіннің негізгі аспектілері стилистикалық, мән-мазмұндық және прагматикалық үрдістерден тұрады. Осы үш

аспектінің барлығын үйлестіре аудару еш мүмкін емес, өйткені жоғарыда айтқанымыздай, дүниетанымдық және мәдени-тарихи айырмашылықтарды аттап өту өте қиын. Аударманың ұлттық ерекшелігін сақтай отырып, қабылдаушыға ұғынықты қылу мәселесі соңғы кезде интерпретациямен сабақтасып жатқанын көреміз.

Аударма дегеніміз, аудармашының автормен қатынас орната отырып, өз тұрғысында белгілі бір мәтінге жасаған интерпретациясы болып табылады. Поэтикалық мәтінді автор тұрғысында интерпретация жасаудың қазіргі заманда екі аспектісін атауға болады.

Біріншісі, өлеңді герменевтикалық тұрғыда қарастыра отырып интерпретациясын беру. Герменевтикалық тұрғыда қарастыру барысында аудармашы мәтіннің автор позициясын айқындау, өлеңнің пайда болу шарттарын анықтау, тарихи ахуалды ескеру т.б. мәтінге қатысты мәселелерді зерттеуі қажет. Мысалы, атақты парсы ақыны Хафиз (1325-1389/1390) ғазалдарын аударуда, біз, алдымен, оның тарихи тұлғасы мен ортасынан хабардар болуымыз керек. Дүниенің батысы мен шығысын тамсандырған шайыр болмысын түсінгенде ғана, оның өлеңдерін ұғыну мәртебесіне ие боламыз. Сондай-ақ осындай дарын туғызған заман мен қоғамның сипатын анықтау арқылы да ақын болмысын сомдау мүмкіндігін де ескереміз. Егер де И.С.Брагинскийдің зерттеулеріне сүйенер болсақ, Хафиз өзінің ақындық дарынын тағдырдың тауқыметін тарта жүріп, қала қолөнершілер ортасында нақыштаған [2,234-236]. И.С.Брагинский де Хафиздің шығармашылығын тану үшін алдымен оның өмір жолын білу керек екенін айта келе былай дейді: «Однако подлинной биографии Хафиза, основанной на точных фактах, на собственных его высказываниях, нет. То, что мы знаем о его жизни преимущественно из разных средневековых антологий («тазкира»), часто повторяющих друг друга, это несколько преданий, которые, видимо, переходили из уст в уста» [2,234]. Шындығында дарынның атақты ғазалдарының туу тарихына арналған аңыздар ақынның қалыптасу жолынан мағлұмат бергенімен, оның тарихи болмысынан алыстата түсетінін байқаймыз. Сарай ақыны ретінде тақ иесіне ықпалы жүрді ме, әлде керісінше билік басындағылар тәлкегінде болды ма деген сұрақтар жауабы күнгірт. Оның ғазалдары

сопылық поэзия үлгісінде жырланғаны да тудырмайды, алайда символдық мән астарынан автор бейнесін айқындау да қиындық туғызады. Тіпті әлі күнге дейін Хафиздің сопы болғаны не болмағаны жайында ешқандай дерек жоқ.

Ақындық жолдың алғашқы сәттерінде Хафиз өлеңдері қатты сыналып, келемежелетін. Бұған қатты налыған Хафиз Баба Кухи Ширази мазарына барып, мұңын шағып түнеп шығады. Ұйықтаған сәтте түсіне ақсақал кіріп: «Тұр да, өз жолыңмен жүр, саған таным қақпасы айғара ашық» дейді. «Сен кімсің» деген сұраққа «Мен Халиф Алимін» деген жауап алады. Осыдан бастап, Хафиз көмейінен маржан сөздер төгіле жөнеледі. Хафиз болмысын анықтау мақсатында бұл аңызға мән берсек, Баба Кухи XI ғасырларда өмір сүрген атақты сопы-ақын. Демек Хафиз атақты сопыны пір тұтқанына қарағанда, сопылық ілімге қатысы бар екені байқалады. Алайда Шираз ақындарының барлығы Баба Кухиді шайыр тұрғысында пір тұтуы мүмкін ғой. Сондай-ақ түсіндегі ақсақалды халиф Али деп жору сол кездерде Иран жерінде кең етек алған шииттік ағыммен байланыстыру амалдарының да көрініс беретінін көреміз. Тағы бір ескеретін мәселе, ортағасырларда сопылық астарлы мән үстей өлең шығару норма болатын. Біріншіден, бұл өлеңге құпиялы мән берсе, екіншіден, өлең иірімдерін сомдауға мұрсат беретін. Хафизді «Лисанул-Ғайб», яғни «Сырлы, құпиялы тіл» деп атаған. «Ғайб» (болмысы жоқ) сөзінің мәні «бұл дүниеге тиесілі емес» деген концептіде сопылықпен байланысты. Алайда Хафиз бен Ақсақ Темірге байланысты аңызда Хафизді сопылықтан алып қашу ишарасын байқаймыз. Автор фольклор персонажына айналғанда, тарихи тұлға мен образ екеуін ажырату мүмкін емес. Сондықтан герменевтикалық тұрғыда ақынның болмысын тану арқылы өлеңдеріне интерпретация жасау бұрмалаушылық тудыратыны сөзсіз.

«Отношения между оригиналом и переводом зависят от многих факторов, среди которых, кроме уже названных жанра (типа) текста и метода перевода, переводческая традиция, страна, эпоха, личность автора и личность переводчика» [3, 93] деген сөзге негізделсек, Хафиздің авторлық тұлғасы нақты да күнгірт болып шығады. Заманына да, өмір сүрген ортасына да қатысты тарихи деректер бар болғанымен, ақынның шығармашылық

жолы тек өлендерінен көрініс береді. Демек ортағасырлық шайырлар туындыларына герменевтикалық тұрғыда интерпретация жасаудың өзіндік ерекшелігі болады.

Герменевтикалық тұрғыда аударма еркін аудармаға бұрып тұрады. Ал еркін аударма дегеніміз, түп нұсқадан туындаған екінші дүние болса, аударылатын тілге қатысты соны дүние болып табылады. Герменевтикалық тұрғыдағы аударманы мойындай отырып, Гадамер оның түп нұсқа мазмұнын ешқашан жеткізе алмайтынын айтады: «Всякий перевод, всерьез относящийся к своей задаче, яснее и примитивнее оригинала. Даже если он представляет собой мастерское подражание оригиналу, какие-то оттенки и полутона неизбежно в нем пропадают» [4, 449]. Бұл сөздің мәнін түсіну үшін Хафиз өлеңінің қазақша аудармаларын салыстырып көрелік. Хафиз өлендерінің орыс тіліндегі және Шәкәрімнің қазақша аудармаларын салыстыру жұмысын алғаш ғалым Ө.Күмісбаев жасаған. Аудармаларды салыстыра отырып ол мынадай қорытындыға келеді: «Сопоставление стихов Хафиза и Шакарима Кудайбердиева говорит о том, что казахский поэт творчески подходил к газелям великого ширазского лирика и перевел по своему, свободно, но далеко не отходит от оригинала, в конечном счете, остается верен оригиналу» [5, 28]. Хафизді интерпретациялау жолдарын анықтау үшін парсы тіліндегі, Шәкәрім ақынның Хафизге берген интерпретациясын, орыс тіліндегі және Әбіраш Жәмішевтің аудармаларын қарастырайық:

اگر ان ترک شیرازی به دست ارد دل مارا
به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا

بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت
کنار اب رکن اباد و کلکشت مصلارا

Егер сүйікті ол бала
Көңілімді алса мен үшін, –
Самарқан мен Бұқара,
Бердім қара мең үшін.

Қалған қымызды әкел сен,
Бер, аяқшы, кесемен.
Гүлді жеміс, талды өзен
Табылмайды бейістен [6, 406].

Бұл өлеңнің парсы нұсқасына жақын К.Липскеровтың орыс тіліндегі аудармасы:

Дам тюрчанке из Шираза Самарканд, а если
надо – Бухару!

А в благодарность жажду родинки и
взгляда.

Дай вина! До дна! О кравчий!

Ведь в раю уже не будет Мусаллы садов
роскошных и потоков Рокнабада [7, 6].

Осы шумақтардың Ә.Жәмішев аударма-
сындағы нұсқасын келтірейік:

Мен Шираздың пәк сұлуын тәңіріме теңер ем,
Бір меңіне Самарқанд пен Бұхараны берер ем.
О сақи дос, толтыра құй! Жоқ қой маған
жұмақта

Хафиздің өлеңін Шәкәрім Құдайбер-
діұлы қазақ оқырманына түсіндіре қазақ-
шалаған. Сондықтан да Ө.Күмісбаев көр-
сеткендей, аударма еркін түрінде берілген.
Алайда Шәкәрім ғазал ырғағын төрт жолды
шумаққа айналдырып, жылдамдатумен қатар,
өлеңдегі барлық дерлік қазаққа жат сөздерді,
ұғымдарды түсінікті қылу мақсатында
қазақшалау үдерісінің қарқынды
жүргені соншама, түп нұсқадағы «Шираз
түркісі» деген тіркес «сүйікті бала» деп,
мүлдем ұлттық сипатынан айырған. «Ынтығу»
сөзінің мәні «көңіл алу» ұғымына
ығыстырылған. Ең бастысы сопылық термин
болып табылатын «шарап» сөзі қазақтың
қымызына ауыстырылған. Бұл өкінішке қарай,
аударма ұтымдылығын кемітеді. Сопылық
поэзияда «сақи –шарап» жұбы Алла мен аллаһи
махаббат мәнінде тұрақты мотив болып
табылады. Маскүнем шарапқа мас болып ақыл-
есінен қалай айрылса, сопы да аллаһи
махаббатқа батып, жүрегін Алла нұрымен
тазалап, «мен» деген қасиетінен ада болуы тиіс.
Бұл мотивтің мәні мына ғазалда кеңірек
ашылады:

الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها
كه عشق آسان نمود اول ولى افتاد مشكلها
به بوى ناهه اى كاخر صبا زان طره بگشايد
ز تاب زلف مشكينش چه خون افتاد در دلها
به مى سجاده رنگين كن گرت پير مغان گوى
كه سالک بى خبر نبود ز راه و رسم منزلها
مرا در منزل جانان چه امن عيش چون هر دم
جرس فریاد مى دارد كه بر بنديد محملها
شب تاريک و بيم موج و گردابى چنين ها ئل
كجا دانند حال ما سبک باران ساحلها
همه كارم ز خود كامى به بدنامى كشيد آرى
نهان كى ماند آن رازى كزان سازند محفلها

حضورى گر همى خواهى ازو غايب مشو حافظ
متى ما تلق من تهوى دع الدنيا و اهملها

Қазақша сөзбе-сөз аудармасы:

Ей, сақи (шарап құюшы) білім нұрын
нұрландыр,

Басында ғашықтық оңай болғанымен, аяғы
қиыншылыққа толы

Таңғы самал желден аңқыған жұпар иіс келеді
Білімге жету жолындағы нұрдан жүрек
қанға толады,

Пір мұғам саған сәждеге шарапты құй десе құй
Әдет-ғұрып кезеңдерінен хабарсыз шәкірт
болмай

Менің ойымша жандар кезеңінде өмірде
тұрақтылық жоқ

Өмірде жиған дүниенің пайдасы жоқ деп
айқайласа

Қараңғы кеш және кара толқын иірімдері
жағдайында

Жағада тұрған жеңіл ойлайтындар қайдан
білсін біздің халді

Барлық ісімді өзімшілдікпен істеу соңы
жаман атқа алып келді

Қай кезге дейін құпияның құлпы мәңгі
жабық болып қала береді?

Мына бес күндік дүниеде Құдайды көзіңнен
таса қылма, Хафиз

Қандай жағдайда болсаң да, одан ажырап
қалма

Шәкәрім Құдайбердіұлы бұл ғазалды екі
бөліп аударған:

Кел, аяқшы, қымыз құй,
Көпке бер де, маған бер.
Уақыт салды ауыр құй,
Жан қысылып, ақты тер.

Жаз таңының нұр желі
Жар кекілін жайқалтып,
Көңілге толып қан селі,
Жүректі тұр шайқалтып.

Жаралыс қонақ үйінде
Тыныштық қайда, тың қайда
Қоңыраулатып күн, түнде
Деп тұр: «айда, жүк байла».

* * *

Қараңғы толқын, қанды оқпын,
Қорқыныш қатты, жүк ауыр.

Біздің жайды не білсін,
Жағада жүксіз жат бауыр.

Пайда, мақтан, айла, күш
Жаманатқа ұшыратты.
Сауық, думан, көрнеу іс
Жасырын қашан тек жатты.

Жайнамазыңды арақпен
Боя десе мұңғыл пір,
Таза жүрек жол білген,
Болса айтқаны істе, жүр.

Ақ тілегін іздесең,
Ақ жолыңнан айрылма.
Ақ жүрекке кез келсең,
Өзге адамға қайрылма! [8, 401-402]

Сырт көзге бір-біріне қатысы жоқ екі бөлек туынды болып көрінгенмен, жолма-жол салыстырсақ, Хафиздің әр жолы аудармада көрініс тапқан. Бірақ Хафиздің айтар ой-идеясын Шәкәрім қазақтың менталитетіне лайықтаған. Сондықтан да сопылық поэзия терминологиясымен таныс оқырман үшін «қымыз», «аяқшы» деген баламалар мәтіннің мәнін бұрмалап жіберген сияқты көрінеді. Сопылық поэзияға тән тезаурустың құрдымға кетуі мәтіннің астарлы мәніне нұқсан келтіріп тұр. Шамасы, Шәкәрім неосопылық іліммен қоса, шығыстық дәстүрден аттап, тұтастай сопылық терминдерді қазақша беріп, сопылықты қазаққа етене жақын қылу мақсатын көздеген. Сондықтан да аудармада Шәкәрім Хафизді когнитивті тұрғыда интерпретациялаған деп айта аламыз: «С позиции когнитивного подхода переводческая деятельность трактуется как сложный интеллектуальный процесс, характеризующийся вариативностью и представляющий собой переработку поступающей информации, ее сопоставление с накопленными лингвистическими и экстралингвистическими знаниями. Другими словами, перевод есть пересечение поступающей из контекста информации с внутренними знаниями переводчика» [278]. Шәкәрімнің бұл аударма үлгісі шығыстағы назир дәстүріне ұласқан деп айта аламыз. Сондықтан да Шәкәрім өлеңдері мен Шәкәрім аудармаларын ажырату өте қиын. Осыған байланысты Хафизді қазақ қылатын, ал Шәкәрімді Хафиз қылатын аударманың дәрежесін анықтауда қандай меже ұстанған дұрыс деген мәселе туады.

Әдебиет

- 1 Stepanov M.S. Pragmaticheskie aspekty poeticheskogo perevoda// Vestnik Voennogo universiteta. № 2(22), 2010. S. 111-115.
- 2 Braginski I. 12 miniatiyr. Ot Rudaki do Jami. M.: “Hudojestvennaya literatura”, 1976.
- 3 Nesterova N.M. “Shyjoje vmig poshuvstvovat svoim”: dialektika vtorishnogo perevoda// Vestnik VGU. Seria “Lingvistika I mejkulturnaya kommunikatsiya”. № 1, 2005.
- 4 Gadamer H.-G. Istina I metod: Osnovy filosofskoi germenefiki. M.: Progress, 1988.
- 5 Kumisbaev U. Kazahskaya poezia I Vostok. Almaty: Kazah universiteti, 1999.
- 6 Shakarim Kudaiberdiev. Shygarmalari: olender, dastandar, kara cozder. Almaty: Zhazushi, 1988.
- 7 Hafiz. Gazeli. M.: 1969.
- 8 Shugus jylduzdari. Almaty: Zhazushi, 1973.
- 9 Shvesova Y.O. Kognitivniy podhod kak teoreticheskaya osnova metodiki formirovaniya perevodsheskoj erydisyi//Izvestia RGPU imeni A.I.Gersena. №133, 2012.